

Ejemplar de Archivo

RI QAWA'IN RI QAWAY, RI QAWAYB'AL

Tz'ib'anel
María Alicia Telón

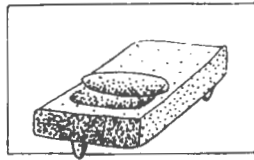
B'anöy Wachib'äl
Désirée Iturbide D.

RI QAWA'IN RI QAWAY, RI QAWAYB'AL

Tz'ib'anel:
María Alicia Telón

B'anöy Wachib'äl:
Désirée Iturbide D.

Universidad Rafael Landívar
Instituto de Lingüística
1992

Nimaläj nqak'awomaj rutob'al rik'in pwäq
ri Tata'aj kichin ri Qajnäq taq Ruwäch Ulew
—Holanda—, ri xto'on pe rik'in rub'anik re
wuj re' chuqa' ri MISEREOR ri xto'on chi rij
relesaxik re wuj re'.

Colección:	"Materiales Educativos", No. 33
Serie:	Kaqchikel, No. 5
Directora de la Colección:	Guillermina Herrera Peña
Editor:	Ernesto Loukota Soler
Autora:	María Alicia Telón
Ilustración y diagramación:	Désirée Iturbide
Asistente de diagramación:	Carlos Rafael Figueroa
Correctores de estilo:	Martín Chachäch
	Rolando Chachach

RUTZIJOB'AL RE WUJ

Nimaläj ninmatyoxij chi re ri
Ruk'u'x Kaj ri Ruk'u'x
Ruwach'ulew ronojel ri nuya'
nusipaj chi qe röj winaqi' q'ij q'ij,
ninmatyoxij chuqa' chi ke ri
qati't qamama', ri qate' qatata'
ronojel ri utziläj taq na'oj kisipan
chi qe. Xkekikot ta k'a ri
ak'wala' taq xtkitz'et re wuj re'
roma koma rije' xqamöl,
xqanük, xqatz'ib'aj re jujun na'oj
re'.

Re wuj re' ntzijon chi rij ri
qawa'in, ronojel ri yeqatäj,

ronojel ri yeqaqüm; man
ruk'amon ta chi xtqamestaj ri
ruxe'el qawa'in kib'in kan ri
qati't qamama' roma ojki-
naq'atsan kan rije' chi re rutikik,
chi re rutzakik, chi re rutijik;
tqana' k'a chi wi jeb'el
rusamajixik xtqab'än chi re ri
qatiko'n, wi xtqaya' ruq'ij ronojel
ri loq'oläj ruwach'ulew nusipaj
chi qe jantape': xtk'oje' k'a
ruk'u'x ri qaway, man
xtqak'owisaj ta wayjal, man
xtok ta ri meb'e'l pa qachoch.
Kib'in kan ri qati't qamama' chi
qe chi ri ruxe'el ri ruk'u'x
qawa'in ja ri loq'oläj ixim, ja rija'

ri qak'aslem roma ri' yalan
tqapoqonaj, man tqaya' q'ij chi
tipok'e' ketäq ri', kan tqasik'a';
jujun chik qawayb'al ja ri kinäq',
ri ichaj, ri oköx, jujun ruwäch ti'ij,
ri saqmolo', ri sakil, ri chilmol, ri
jok'o'n, ri ik, ri atz'am.

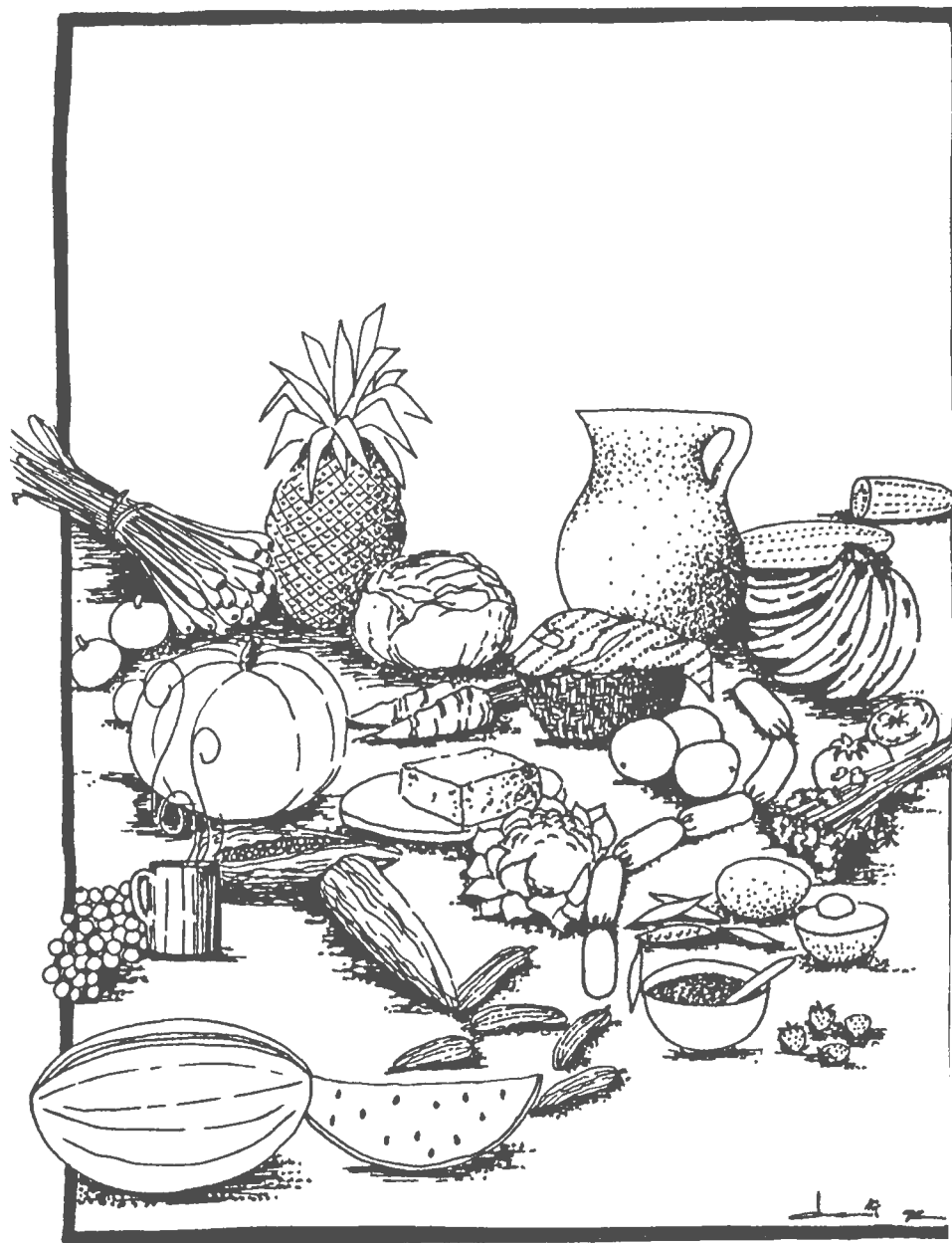
Ntzijon chuqa' jub'a' re wuj
re' chi rij ri achike yek'atzin wi
chi kujujunal ri qawayb'al, chi
k'atzinel jeb'el yeqach'äj ronojel
ruwäch q'utu'n richin ütz
qawäch jantape', chi yalan ütz
nqamatyoxij ri nsipäx chi qe,
chi man jun b'ey tqach'ojij ri
qawa'in chi ke ri qate' qatata'
chi ke konojel qach'alal.

RI QAWAY, RI QAWA'IN, RI QAWAYB'AL

Ri qaway, ri qawa'in, ri qawayb'al, ja ri' ronojel ruwäch ri yeqatäj, ronojel ruwäch ri yeqaqüm.

E k'o k'a jujun ruwäch qawa'in ri qati't qamama' e kinojin kan, e k'o k'a jujun xa k'a re' kenojitäj; konojel nimaläj kik'ojlem, konojel yojkitemej rik'in ri qak'aslem.

RI AWÄN

Ri loq'oläj awän ja ri' ruxe'el
qawayb'al, ri loq'oläj ixim ja ri'
ruk'u'x qawa'in. Kan ja ri'je' ri
qak'aslem roma yalan janíla
ruwäch qawayb'al nkiya', roma
ri' keqapoqonaj, chuqa' tqaya'
kiq'ij richin man jun b'ey kek'is,
man kechup.

Ri awän nk'i'y pa taq qejoj,
pa taq juyu'.

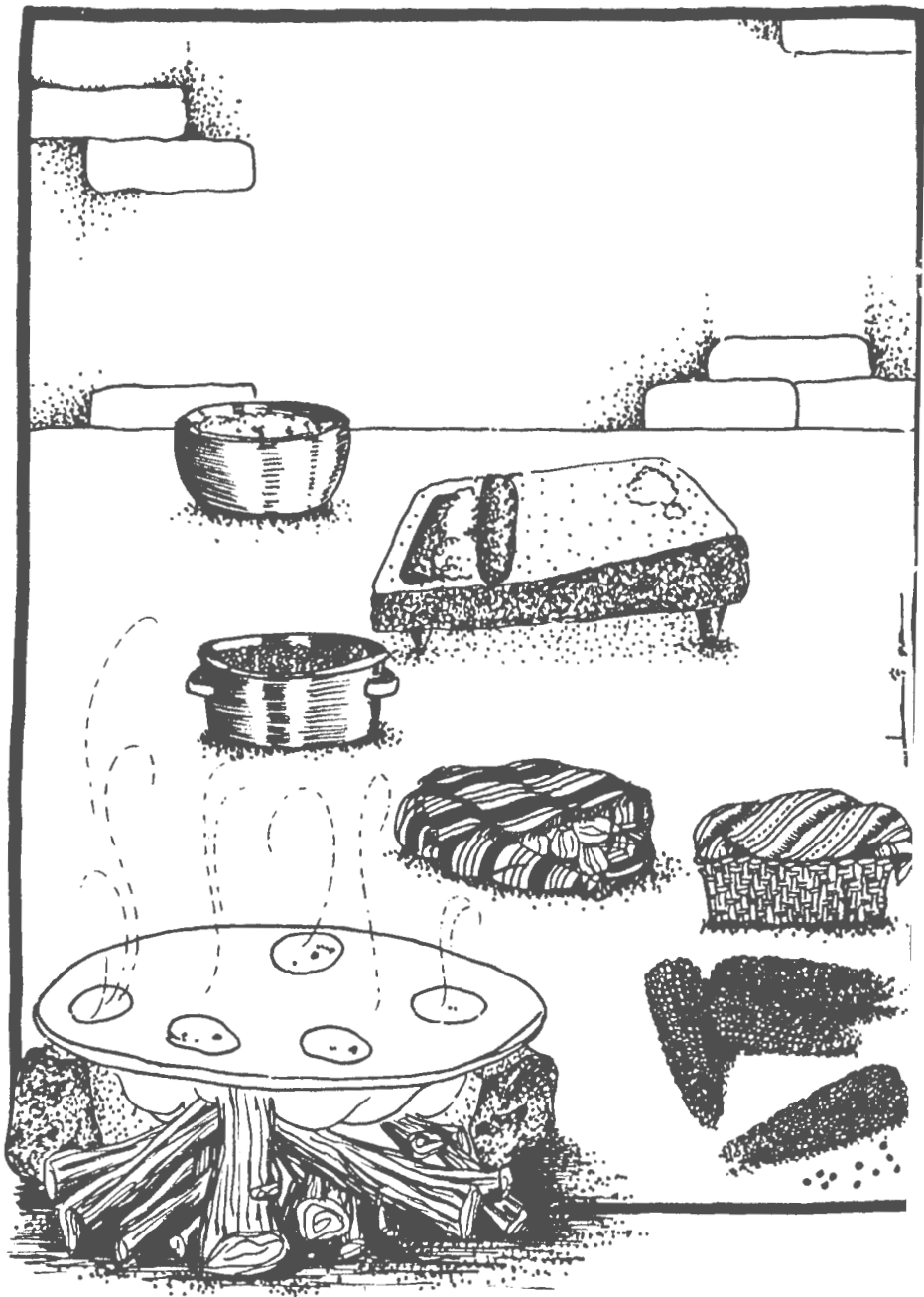

JUJUN RUWÄCH QAWAYB'AL NUYA' RI LOQ'OLÄJ AWÄN

Rik'in ri ixim nqab'än: wäy (lej), sub'an, ponon to'on, much' pa sub'an, b'oq', k'oyoy, wotz'otz' rik'in ik, kab'in wotz'otz', takamäl, ixim kaxlanwäy, pa chaj q'or, ch'oy q'or, wäy q'or, sub'an to'on.

Rik'in ri äj nqab'än: ponon jok', sub'an jok', kaxlan sub'an, äj kaxlanwäy, äj q'or.

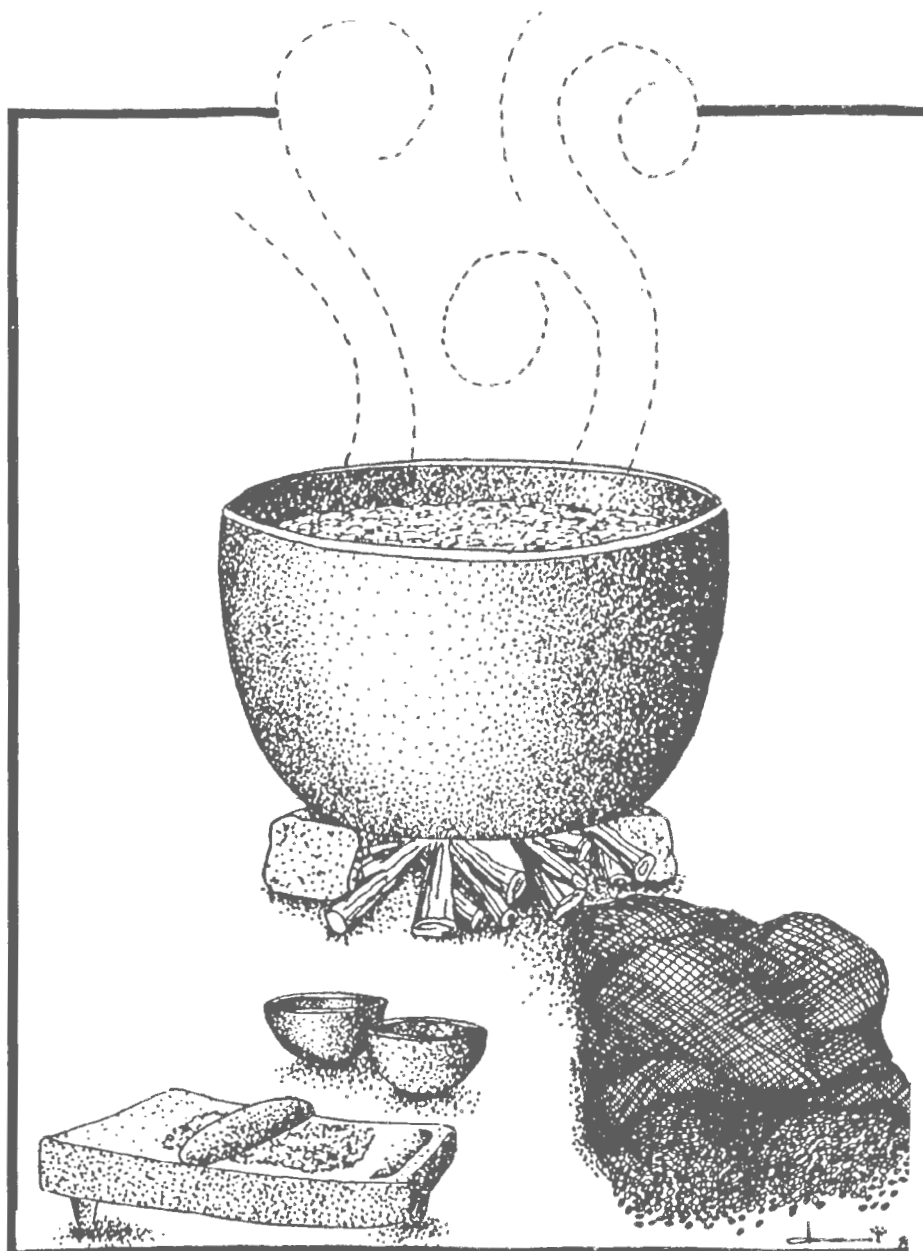

RI KINÄQ'

Ri kinäq' ja ri' ruki'il ri qaway,
yecha' ri qati't qamama'. Q'ij
q'ij nqatäj ri q'eqakinäq'. Ri
kaqakinäq', ri pilow, ri saqa-
kinäq', chuqa' ri saqtib'ir k'a
jantäq na taq yeqatäj.

Ri kinäq' nk'i'y pa taq qejoj,
pa taq juyu'.

JUJUN RUWÄCH QAWAYB'AL NQAB'ÄN RIK'IN RI KINÄQ'.

Ja re' jujun ruwäch
qawayb'al nqab'än rik'in ri
kinäq': q'aqakinäq' rik'in sik'ij,
q'eqakinäq' rik'in rij aq
(wotz'otz'), q'eqakinäq' rik'in
much', jok'o'n kinäq' (tukun
kinäq'), b'olon kinäq' (b'olob'ik),
kinäq' pa pul'ik, saqakinäq' rik'in
kär, saqakinäq' rik'in ponon
saqmolo', kinäq' rachb'il rij pa
ruya'al, kinäq' rachb'il rij pa
jok'o'n, kinäq' rachb'il rij pa
saqmolo'.

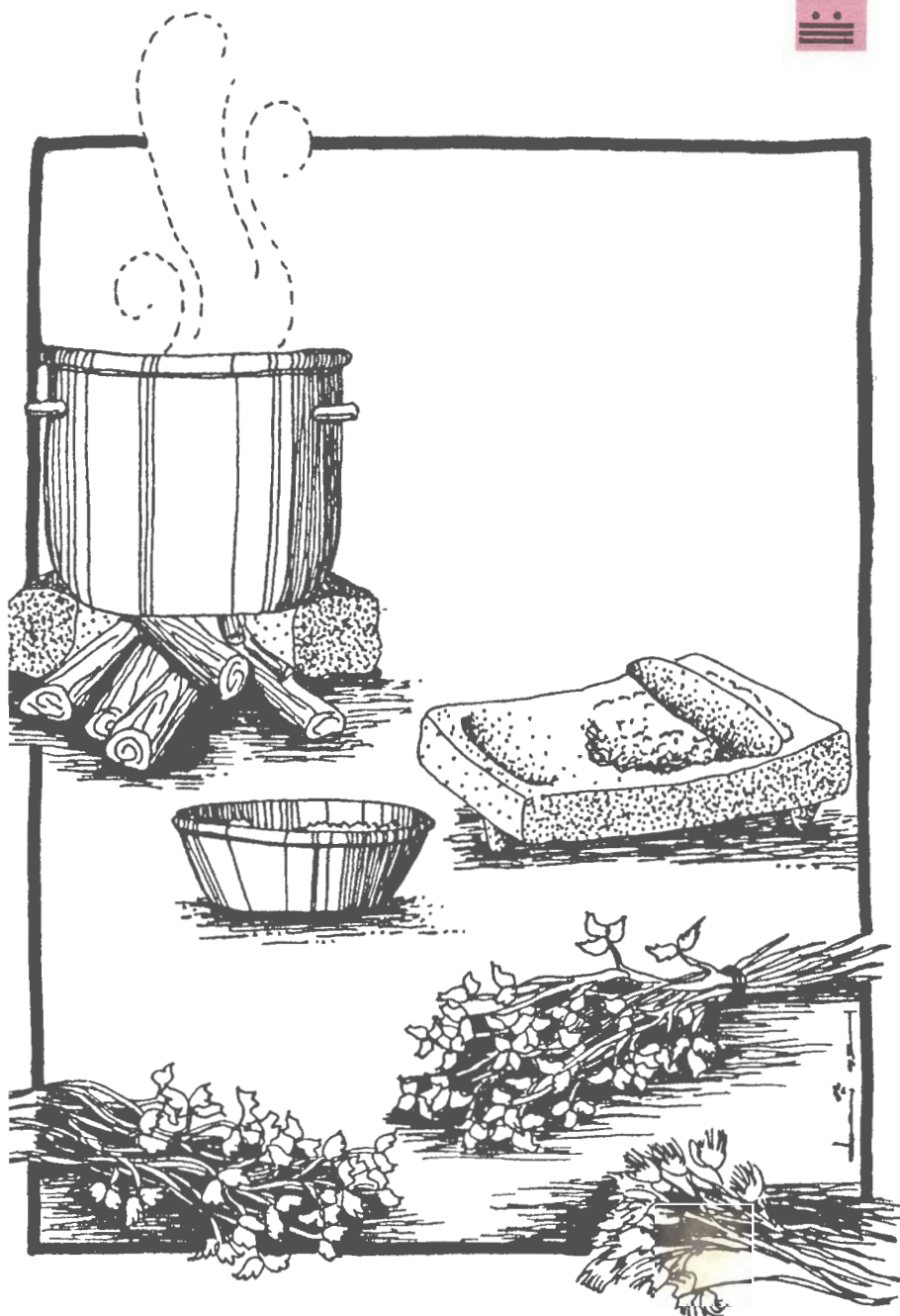

RI ICHAJ

Yalan k'atzinel chi yeqatäj ronojel ruwäch ichaj richin chi ützt qawäch, richin man yojyawäj ta.

Ri ichaj yek'i'y pa taq ruwa jay, pa taq qejoj, pa taq juyu'; man janipe' ta samaj yekajo' richin yeqatik, man jotöl ta rajäl re qawayb'al re'.

JUJUN RUB'ANIKIL RI ICHAJ RICHIN RI QAWAYB'AL

Ja re' jujun ruwäch ichaj ri
yeqatäj: lob'itzetz (tzet), maqr,
mestansya, kúl'ix, much',
maqk'üy, rutza'n k'ix, rutza'n
ik'oy, ruk'u'x ichaj, kaqolajay
(q'un q'un).

Richin qawayb'al, ja re'
jujun rub'anikil: ichaj pa ruya'al,
ichaj pa jok'o'n ik, ichaj pa
jok'o'n xkoya', b'ukun ichaj, räh
ichaj (ichaj pa ch'amch'öj ya'),
ichaj pa saqmolo'.

RI OKÖX

Jun chik qawayb'al, ja ri oköx. Xa xe pa jöb' yek'i'y ri xtaq oköx pa taq juyu'; yek'i'y pa taq q'aynäq q'ayis, pa taq q'aynäq che', chi kixe' k'im.

Ja re' jujun kiwäch re oköx yeqatäj: kaqix (tolo'r), ruwi' (rujolom) xar, kaqaxtän (rutza'n aq), kenke'x, ruq'a' nene' (ney), q'axul, rixk'äq tz'ikin, punpün, q'atzüy, ruxe' k'im.

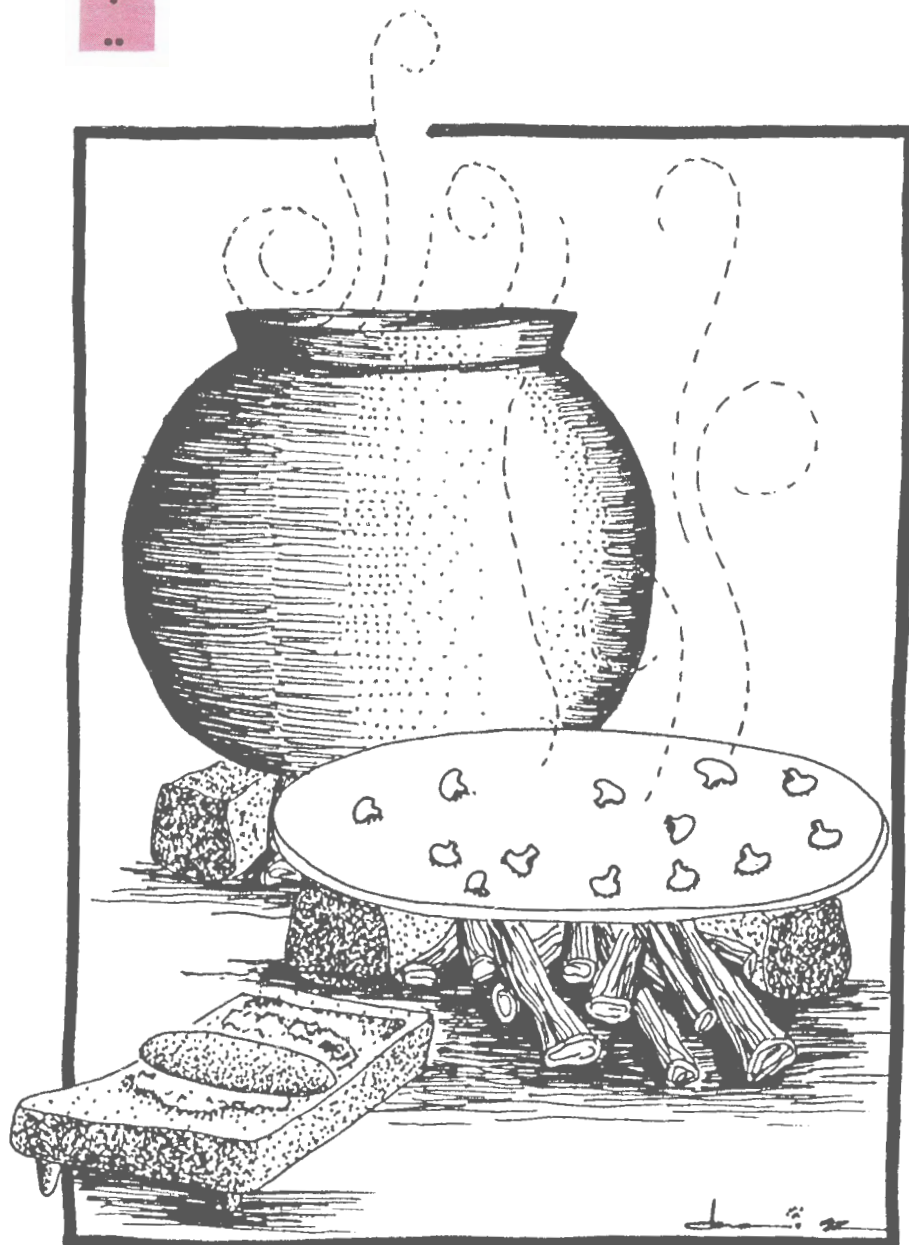

JUJUN RUB'ANIKIL RI OKÖX RICHIN QAWAYB'AL

Ja re' jujun rub'anikil ri oköx
richin qawayb'al: sa'on oköx,
tzakon oköx, oköx pa jok'o'n ik,
oköx pa q'utu'n xkoya', oköx
pa chilmol.

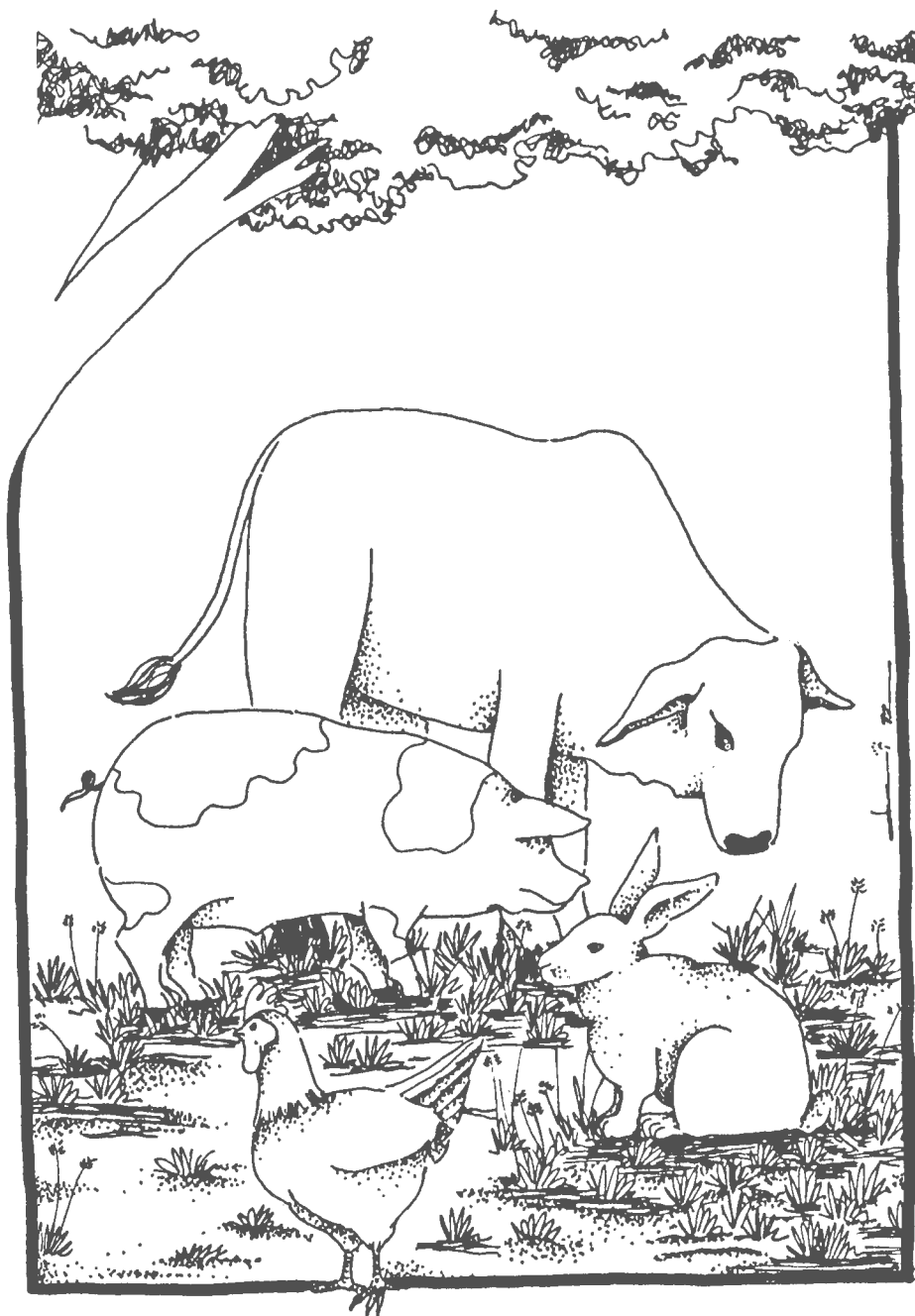
Ütz ta ri' jeb'el ta xtgana'
xkojb'e pa kanun oköx,
xtqetamaj ta kiwäch ri oköx ri
ütz yeqatäj richin ke ri' xkeqato'
ta ri qate' qatata' chi rukanuxik
ri qawa'in.

RI TI'IJ

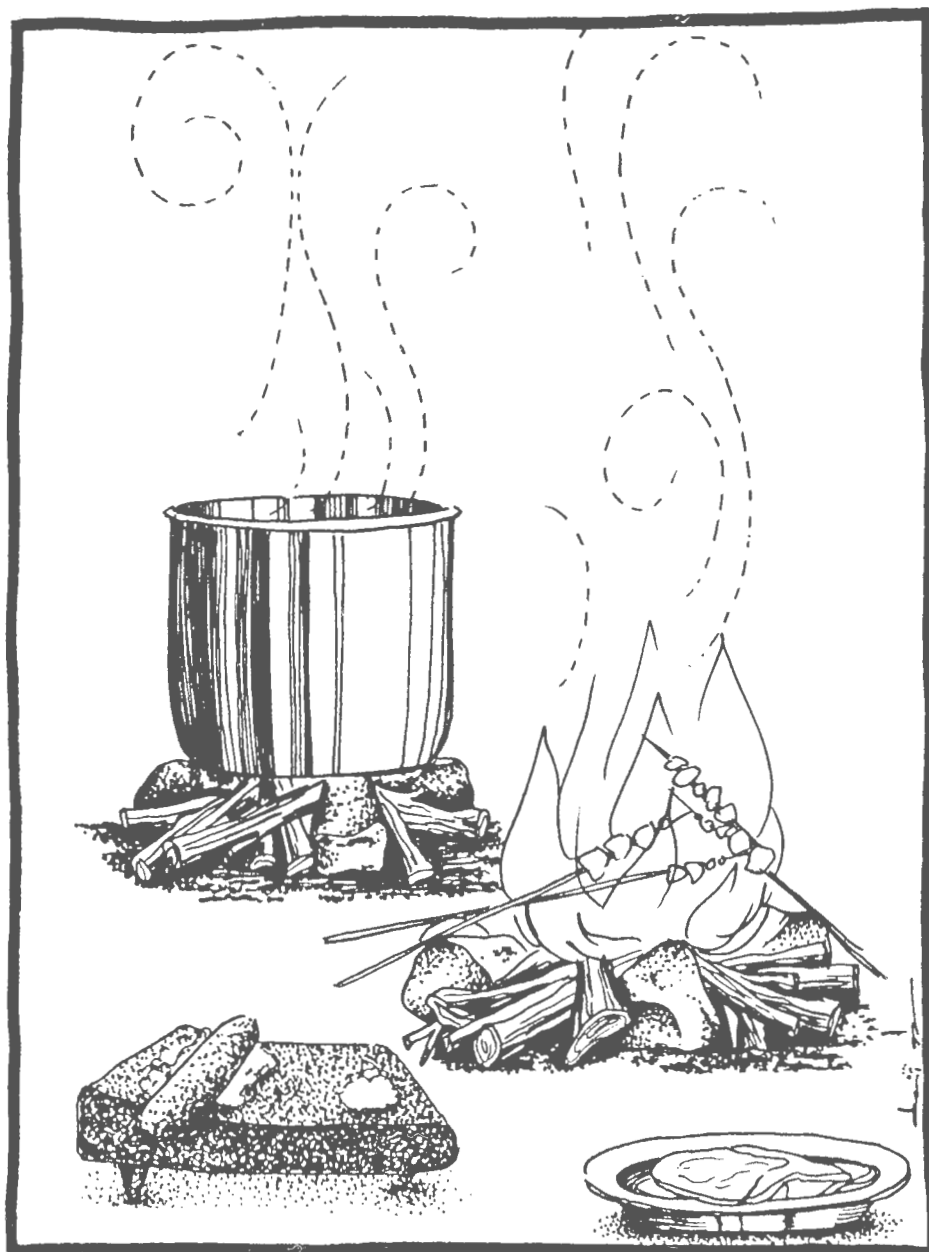
Ütz chuqa' yeqatäj jujun ruwäch ti'ij, jantäq na. Ri ti'ij nqatäj ja ri kich'akul xtaq chikopi', achi'el re jujun re': ri äk', ri patix, ri qolqöl (chonqo'l), ri pipi'y (piy), ri karn'el, ri aq; xa xe taq kan qitzij man nqil ta chik jun qaq'utu'n, ütz yeqak'äq jujun xtaq aj xik' chikopi' pa juyu' richin qawa'in.

JUJUN RUB'ANIKIL RI TI'IJ RICHIN QAWAYB'AL

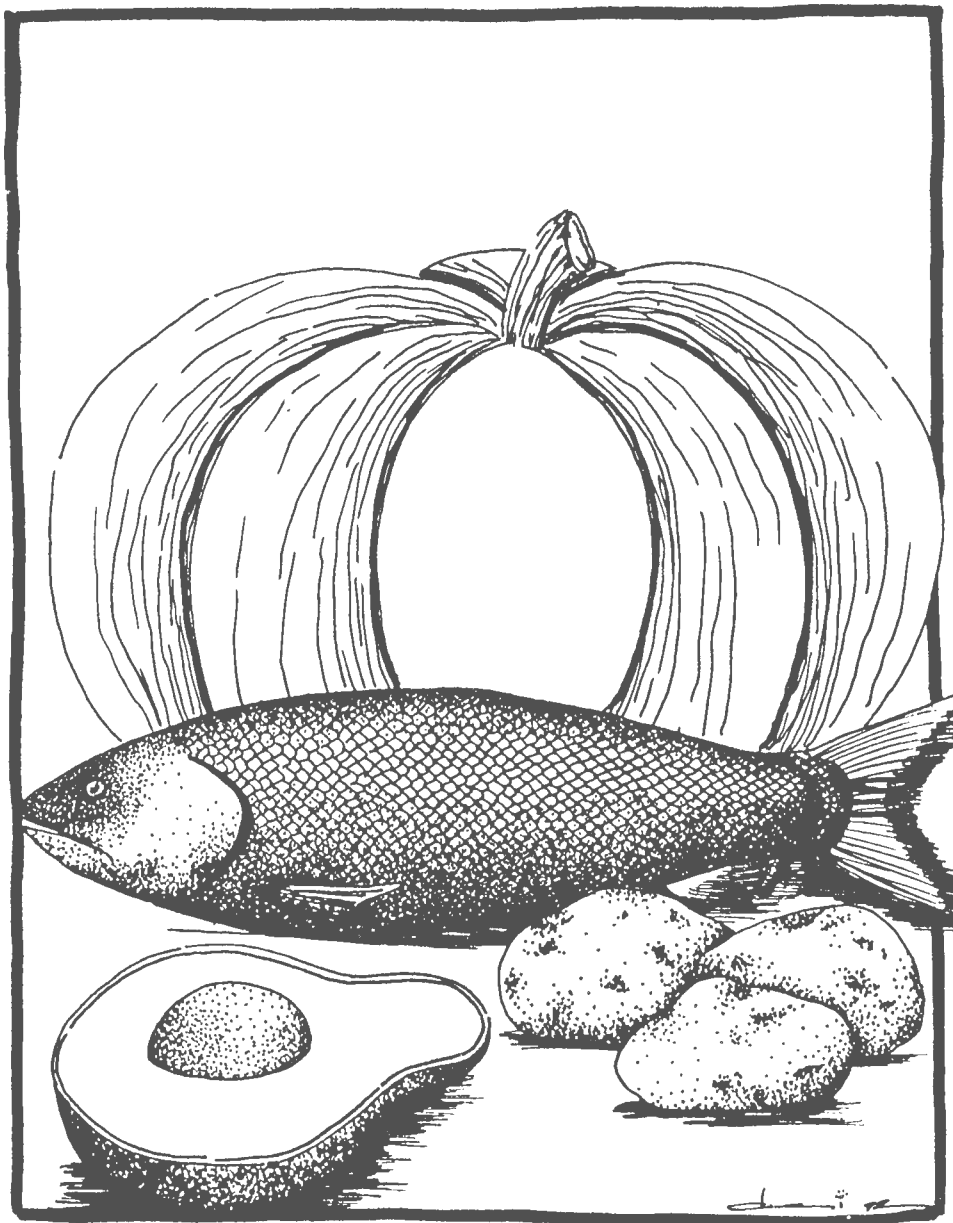
Ri ojer kan, ri qawinaq xa kan xa xe nkisa', nkisub'ij ri ti'ij, k'a ri' nkitäj pa ruya'al, pa pul'ik, pa jok'o'n. Wakamin, k'iy ruwäch rub'anikil nb'an chi re, achi'el re jujun re': ti'ij pa xkoya', ti'ij pa ch'ereb'an, ti'ij pa jok'o'n, ti'ij pa ruya'al, sa'on ti'ij pa pul'ik, pa k'äj, ponon ke'en ti'ij.

JUJUN CHÏK RUWÄCH QAWAYB'AL

Ja re' jujun chïk ruwäch
qawayb'al: ruxe' k'ix pa chilmol,
ruxe' k'ix pa saqmolo', alaj ik'oy
pa xkoya', k'ix pa q'utu'n
xkoya', paka'y pa saqmolo', is
pa ruya'al, is pa jok'o'n, sa'on
is (saqwäch), b'ukun is
(saqwäch), ke'en is (saqwäch),
aws pa ruya'al, aws pa pul'ik,
sa'on kär, kär pa saqmolo', kär
pa jok'o'n (patin), oj, sakil.

JUJUN RUWÄCH RAQ'OMAL QAQ'UTU'N

Jeb'el ki' ri qaq'utu'n taq
nqaya' jujun raq'omal achi'el re
jujun re': ri xkoya', ri xnakät, ri
ánxa, ri ik (raxik, raxik ch'oy,
chaqi'j ik, kaxlan ik, ch'o'l), ri
alawína, ri sik'ij.

Re jujun raq'omal qaq'utu'n
re' yek'i'y chi ruwa jay, pa qejoj,
pa juyu'.

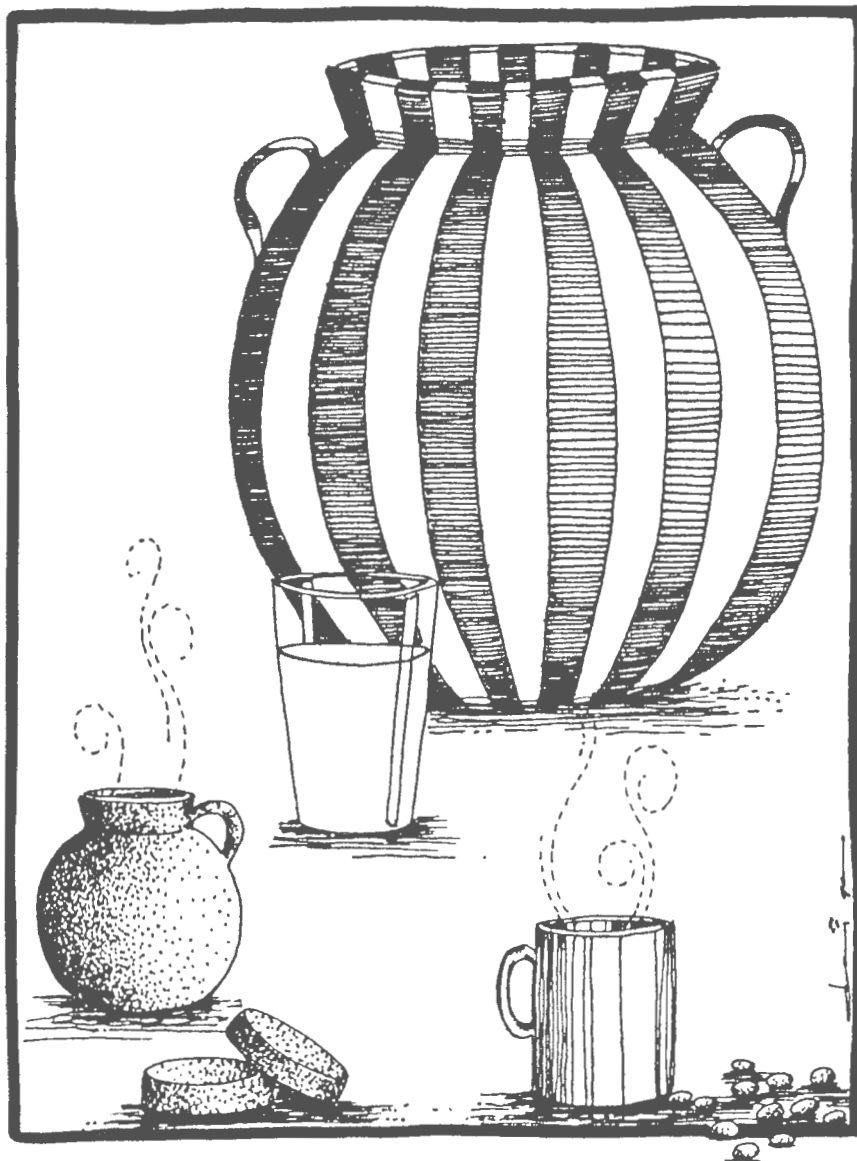

JUJUN RUWÄCH QAQUMB'AL

Ri qaqumb'al, ja ri' ronojel ruwäch ri yeqaqüm rik'in qaq'utu'n chuqa' chöj quk'ya'.

Ja re' jujun ruwäch: q'or, peq (chokolade), ruya'al che', kape, ruya'al ruwäch che', ruya'al tzami'y, rutz'umaj wakx, rutz'umaj k'isik', chöj ya'. Jeb'el keqaroqowisaj ronojel ri yeqaqüm richin ke ri' man yojoyawäj ta.

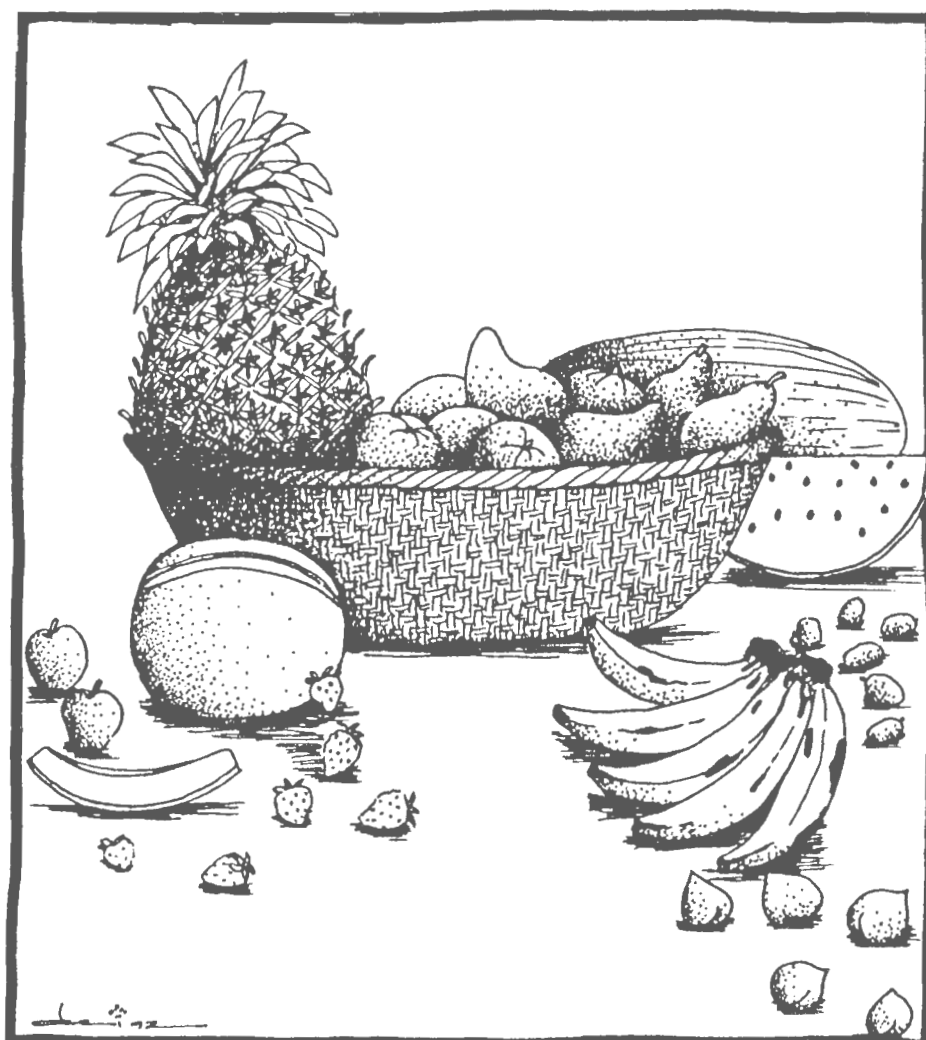
JUJUN RUWÄCH QAMUNIL

Chi kiwäch ri qati't
qamama', ri qate' qatata' ojer
kan, ronojel ri ruwäch che' xa
chöj richin munil; wakamin
qetaman chi yalan yek'atzin chi
re ri qach'akul, chi yalan yojkito'
richin ützt qawäch.

Ütz ta ri' xkeqatäj ta jujun
ruwäch che' rik'in ri qaq'utu'n
roma jujun chi ke rije' xa kan e
tikil chi ruwa jay, pa qejoj, pa
juyu', xa jujun ri yepe juk'an
chik tinamit: ri wikx, ri tra's, ri
päk, ri saq'ul, ri tulül, ri ch'öp, ri

k'oxk'ob'äl, ri tolon ch'ich', ri
kaplin, ri nimasaq'ul, ri tapa'l.

RI OXI' MOLAJ QAWAYB'AL

Yeqanük' pa oxi' molaj ri qaq'utu'n richin chi nqetamaj achike yek'atzin wi chi qe, achike yek'atzin wi chi re ri qach'akul.

Ütz ta ri' xtaqaxöl ta rutijik ri qaq'utu'n roma ronojel ri yeqatäj, ri yeqaqüm kan yalan yek'atzin richin chi ütz qawäch jantape'.

Ri oxi' molaj b'anun chi re ri qawa'in xa jun kaxlan na'oj qaqajon apo röj, ütz ta ri'

xtk'atzin ta chi qe richin chi
xtqaxolola' ta jub'a' ri qawayb'al,
wi xa yojtikir k'a, wi xa tikirel k'a
chi ke qate' qatata'.

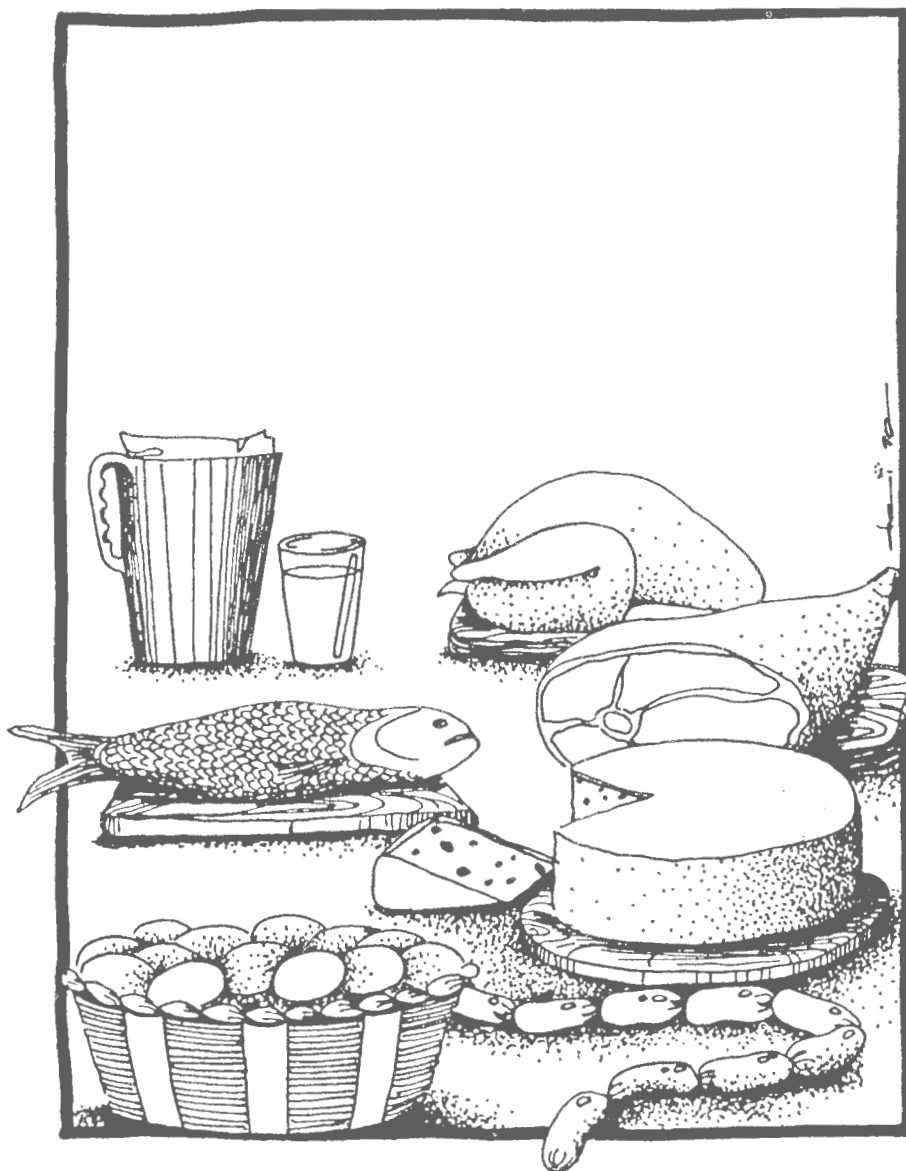
Röj ak'wala' tqamatyoxij xa
ma xa janíla ri janipe' nkiya'
nkisipaj ri qate' qatata' chi qe,
kan keqato' rik'in ri kisamaj richin
jantape' tk'oje' kikotem pa
qachoch, pa qak'aslem.

NAB'EY MOLAJ QAWAYB'AL

Chi rupam ri nab'ey molaj
e k'o konojel ri q'utu'n yekiya' ri
chikopi', achi'el re jujun re': ti'ij,
saqmolo', kexu', tz'umaj, kaq
rab'ati'j, ri kär, chuqa' ri alb'ertix.

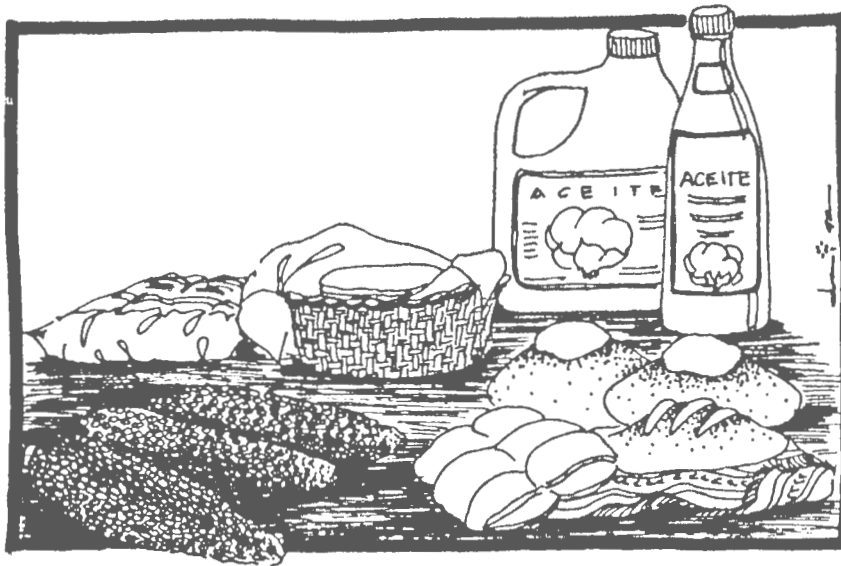
Ri kisamaj re q'utu'n re', ja
ri: yojkik'iytisaj; koma rije' jeb'el
nk'iy ri qach'akul, jeb'el yek'iy
chuqa' yesamäj ri qab'aqil ri
qatyojil.

RUKA'N MOLAJ QAWAYB'AL

Chi rupam ri ruka'n molaj e
k'o konojel ri q'utu'n nkiya'
quchuq'a', nkiya' ruchuq'a' ri
qach'akul achi'el re jujun re': ri
äj, ri wäy, ri kaxlanwäy, kiq'anal
q'ayis chuqa' ri yaläj q'anal.

ROX MOLAJ QAWAYB'AL

Chi rupam ri rox molaj e k'o konojel ri q'utu'n ri nkib'än chi jeb'el nsamäj ri qach'akul, chi chöj chöj nsamäj ri qach'akul; achi'el re jujun re': ri aws, ri is (saqwäch), ri kinäq', ri xkoya', ri saqmolo', ronojel ruwäch ichaj, konojel ruwäch che'.

YALAN K'ATZINEL RI QAWA'IN

Yalan k'atzinel chi re ri qach'akul ronojel ri nqatäj, ronojel ri nqaqüm. Yojwa' richin chi: yojk'ïy, yojk'ase', nk'oje' quchuq'a'; richin chi ütz qawäch jantape'. Roma ri qawa'in yojtikir nqab'än ronojel ruwäch samaj chuqa' ronojel ruwäch qetz'anin.

Kan tqapoqonaj janipe' yetikir nkiya' qate' qatata' chi qe q'ij q'ij, kan tqaya' ruq'ij janipe' nusipaj ri loq'oläj ruwach'ulew chi qe jantape'.

K'ATZINEL CHI YEQACH'ÄJ RONOJEL RI YEQATÄJ

Taq nqab'än jun qaq'utu'n
yalan k'atzinel chi jeb'el
yeqach'äj ronojel ri yeqakusaj
qa rik'in, chuqa' yalan k'atzinel
chi jeb'el yeqaroqowisaj richin
yechaq'aj.

Man tqamestaj, jantape'
tqanataj, wi röj öj ch'ajch'öj
man janipe' ta yab'il xkojcha-
pon wawe' pa ruwach'ulew,
man janipe' ta k'ayewal xta'il
pa qachoch.

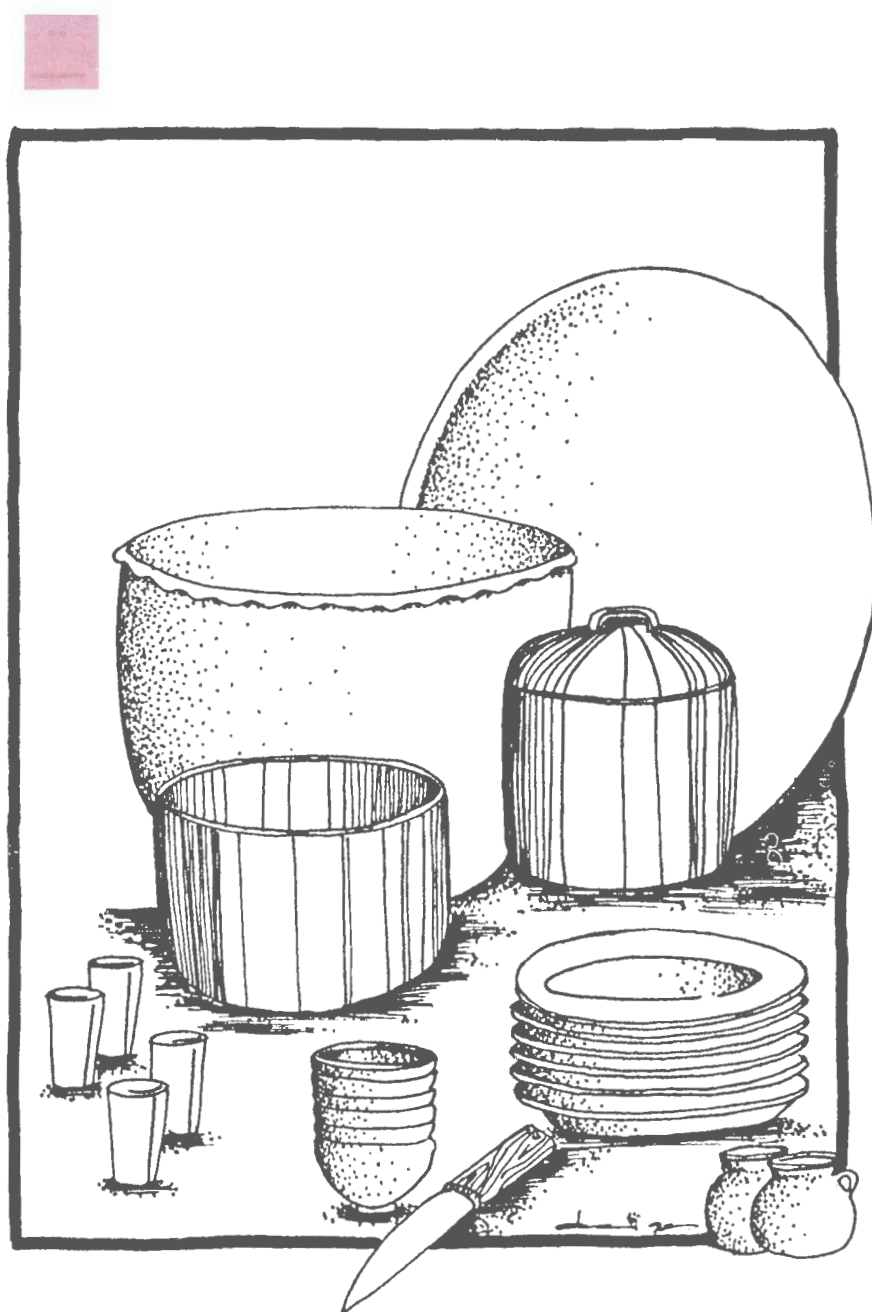

K'ATZINEL CHI CH'AJCH'ÖJ NQAB'ÄN CHI KE KONOJEL RI XTAQ QALAQ.

Yalan k'atzinel yeqach'aj-
ch'ojirisaj konojel ri xtaq qalaaq
yeqakusaj richin ri qaway: ri
qaa'e'l, ri qab'oyo'y, ri qaxa'r, ri
qatukulb'al, ri qaqupib'al, ri
qaka', ri qaxot; konojel ri xtaq
qalaaq.

Röj ak'wala', tqato' ri qate'
chi ruch'ajik ri qalaaq q'ij q'ij,
keqanaq'atsaj ri xtaq qachaaq'
chi re ri ruch'ajch'ojil pa qa-
choch richin ke ri' nuxlan jub'a'
ri qate'.

QONOJEL NIK'ATZIN CHI QE RI YOJWA'

Kan ke ri' wi, yalan k'atzinel
chi yojwa' qonojel ri öj winaqi':
chi rijita'q chi ak'wala', chi ixoqi'
chi achi'a', chi xtani' chi alab'o';
roma k'a ri' kan keqato' k'a ri
qate' qatata' richin ke ri' yetikîr
yojkitzüq qonojel: tqab'ana' ri
awex, ri jäch', ri si', ri ya'oj wäy
pa juyu', ri loq'oj pa k'ayb'äl, ri
chaqoj tz'o', ri ponon wäy, ri
mesoj pa jay, ri ch'ajoj läq.
Tqab'ana' ri janipe' yojtikîr
nqab'än.

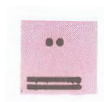

K'ATZINEL CHI NQATÄJ RONOJEL RUWÄCH Q'UTU'N

Yalan k'atzinel chi nqatäj ronojel ruwäch q'utu'n, wi man nqatäj ta ronojel ruwäch q'utu'n, ja re' nqak'ulwachij: man jeb'el ta yojk'iy, manäq quchuq'a', yojb'aqir, yojyawäj, yojkäm.

Röj ak'wala' janipe' na b'ey man yeqatäj ta ri man ütztä yeqana', nqab'ij chi ke ri qate': "nána, yin man yiwa' ta roma janíla nq'axon ri nupam". Jantäq k'a yojkinimaj, jantäq

k'a man yojkinimaj ta; röj öj
etamayon chi man qitzij ta
nq'axon ri qapam, xa man
nqajo' ta nqatäj ri man ütztä
nqana'. Tqamatyoxij ronojel ri
nsipäx chi qe, man tqach'ojij.

RUCHOLAJEN RE WUJ

Ruxaq
wuj

Rutzijob'al re wuj	3
Ri qawa'in, ri qaway, ri qawayb'al	7
Ri awän.....	9
Jujun ruwäch qawayb'al nuya' ri loq'oläj awän.....	11
Ri kinäq'	13
Jujun ruwäch qawayb'al nqab'än rik'in ri kinäq'	15
Ri ichaj	16
Jujun rub'anikil ri ichaj richin qawayb'al.....	18
Ri oköx	19
Jujun rub'anikil ri oköx richin qawayb'al.....	21
Ri ti'ij.....	23

Jujun rub'anikil ri ti'ij richin qawayb'al.....	25
Jujun chik ruwäch qawayb'al...	27
Jujun ruwäch raq'omal qaq'utu'n	29
Jujun ruwäch qaqumb'al	31
Jujun ruwäch qamunil	33
Ri oxi' molaj qawayb'al	35
Nab'ey molaj qawayb'al	37
Ruka'n molaj qawayb'al	39
Rox molaj qawayb'al	40
Yalan k'atzinel ri qawa'in	41
K'atzinel chi yeqach'äj ronojel ri yeqatäj	43
K'atzinel chi ch'ajch'öj nqab'än chi ke konojel ri xtaq qalaq	45
Qonojel nk'atzin chi qe chi yojwa'	47
K'atzinel chi yeqatäj ronojel ruwäch q'utu'n	49

